

CZIBULA KATALIN

„FORDÍTÁS AZ ORIGINALNAK MINDEN SZÉPSÉGÉVEL”

Kazinczy drámafordításairól*

„Nem mondhatjuk azt, hogy Goethe »hatása« a magyar irodalomra a kutatásnak teljesen elhanyagolt területe lenne. És azt sem mondhatjuk, hogy Kazinczy Ferencnek a magyar felvilágosodás irodalma második hulláma vezéregyéniségének, a neoklasszicizmus »törvényalkotójá«-nak Goethe-fordításait, Goethéről és általában a német irodalomról megfogalmazott nyilatkozatait, ezzel kapcsolatos levélrészleteit ne regisztrálta volna a kutatás. Megszorításképpen ehhez annyit tehetünk, hogy főleg a regisztrálás, az olykor pusztán leltárszerű felsorolás és kevésbé az értékelés bizonyult a kutatás meghatározó módszerének. A kutatók tehát ritkán vállalkoztak elemzésre, annak a problémának a felvetésére: miért fordította ezt vagy azt a Goethe-verset vagy -színdarabot Kazinczy. Fordításával pótolta-e valami »hiányt« a magyar irodalomban? Egyik vagy másik fordítása beleilleszkedik-e a klasszika típusú magyar irodalom megtervezéséért, kiteljesítéséért folytatott küzdelembe? Egyszóval a recepció következményeit alig-alig látjuk”¹ – így összegezte Fried István tizenkét éve a magyar kutatás tennivalóit Kazinczy Goethe-fordításait vizsgáló tanulmányában, és ezt az értékelést vonatkoztathatjuk Kazinczy fordításaira ma is. A széphalmi vezér hatalmas életműve az utóbbi évtizedben is adott ugyan alkalmat arra, hogy lényegi tanulmányok íródjanak egyes területeiről,² de ezek nem a fordításai voltak, különösen nem drámafordításai. Az irodalmi kánonban fordítói

* A tanulmány az OTKA K 67.828 és T 49.437 sz. programjának támogatásával készült.

¹ FRIED István, *Az érzékeny neoklasszicista: Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*, Sátoraljaújhely–Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996, 61.

² Néhány a legfontosabbak közül, amelyek a fordítás–eredetiség problémájával is foglalkoznak: DEBRECZENI Attila, *Kazinczy Ferenc Orpheusa: program és szerep = Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001 (Csokonai Könyvtár: Források, 7); „*Et in Arcadia ego*”: *A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 36), különös tekintettel a Kazinczy-fejezetre: 201–268; MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., Argumentum, 1994 (Irodalomtörténeti Füzetek, 136); HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A „nemzeti szentimentalizmus” programjának egyik forrása: az osszianizmus = Serta pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. ÁRMEÁN Otília, KÜRTÖSI Katalin, ODORICS Ferenc, SZÖRÉNYI László, Szeged, Pompeji, 2004, 209–220; HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A kánon építésének és leépítésének stratégiái Kazinczynál: A Bácsmegegyének gyötrelmek = A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, szerk. TAKÁTS József, Pécs, Kijárat Kiadó, 2000, 37–56.

munkássága egyre alacsonyabb értékelést kapott, s az egy *Bácsmegyeit* kivéve Kazinczy eredeti műveit és főleg levelezését becsüli inkább az utókor. A drámafordítások háttérbe szorulását igen jól mutatja, hogy közülük némelyik még ma is csak kéziratos formában létezik, de jobb esetben is csak 19. századi kiadása van. Kivételt csak az általa nem is olyan sokra becsült *A' botcsinálta doktor* című Molière-fordítás jelent, mely a legutóbbi Molière-összkiadásban is a mintegy 200 éves Kazinczy-fordításban látott napvilágot.³

Ha tehát Kazinczy Ferenc drámafordításait vizsgáljuk, az első lépés feltétlenül a deskripció kell hogy legyen. Mint látni fogjuk, maga az a kérdés sem egyértelmű, hány drámaszöveggel is kell számolnunk, s az adott tételek keletkezése, variánsainak meghatározása fontos filológiai kérdéseket vet fel. Csak a szövegkritikai problémák regisztrálása után következhet az életmű egyes darabjainak komparatistikai vizsgálata, ami itt az eredetivel történő egybevetésen túl jelent egyfajta hatásvizsgálatot is, annak a bizonyos recepciókutatásnak a hiányosságait felszámolandó, amit Fried István kért számon Kazinczy Goethe-fordításaival kapcsolatosan a magyar irodalomkutatáson.

A drámák helye az életműben, a fordítások állandó alakítása

A drámafordítások külön csoportot foglalnak el az életműben, de ugyanakkor az életmű teljességének vizsgálatát is feltételezik, hiszen ezek a fordítások végigkísérik Kazinczy alkotói életútjának egészét. Az 1790-es évek elején, első művei között jelenik meg három lényeges drámafordítása, a Schröderből átdolgozott *Hamlet*, Goethe *Stellája* és az ugyancsak német közvetítéssel érkező francia sikerdarab, a *Lanassza*. Egyéb átültetésekbe is belefog ebben az időszakban, 1790–91 környékén kezdi az említett drámákon kívül a *Macbeth*, a *Miss Sara Sampson* és az *Emilia Galotti* fordítását, 1793-tól foglalkozik Metastasioval, és az 1790-es évek elején a *Stellán* kívül már biztosan lefordította Goethe *A' testvérek* című darabját. Jellegetes a sorsa a két Molière-vígjátéknak, *A' botcsinálta dokornak* és *A' kénytelen házasságnak*: mindkettő korai fordítás, sokszor felmerül kiadásuk terve Kazinczy élete folyamán, végül mégis a *Külföldi Játékszín* azon darabjai lesznek, amelyek csak Kazinczy halála után jelennek meg. Mondhatni tehát, hogy már a börtönévek előtt, ha nem is minden mű, de szinte minden szerző foglalkoztatja, akiknek később fordításába kezd. Az is látható, hogy a művek kiválasztásában elsődleges a szerző személye, értékelése, s az egész (akkor ismert) életműből szelektál, hiszen a *Lanassza* kivételével egyetlen szerzőtől sem ültet át csupán egyetlen darabot, és a fordított szerzők valamilyen módon mind reprezentáns képviselői az alakuló magyar színházi életnek. Molière és Metastasio a klasszicizmus közkedveltségnek örvendő alakjai a korszak amatőr színjátszásában, elsősorban az iskolai színpadokon, Goethe, Lessing és Shakespeare pedig a Magyarországon játszó német vándortársulatok repertoárján vannak erőteljesen jelen. Láthatóan tehát a polgári színjátszás közegében otthonos dara-

³ MOLIÈRE *Összes drámái*, szerk. LACKFI János, Bp., Osiris, 2002, II, 101–138.

bokat veszi számba Kazinczy, és a főúri udvarokban játszott Goldonin és Metastasióból kívül más olasz szerző szövegek könyvei nem jönnek számításba.

Ahogy az egész életműben, úgy a fordítások tekintetében is cezúrának tekinthetők a börtönévek. Figyelemre méltó, hogy ez idő alatt különösen sokat foglalkozik éppen a drámákkal: az előbbieket csiszolásán túl bizonyosan ekkor kezdi el fordítani pl. a *Clavigót* és valószínűleg a *Minna von Barnhelmet* is. Tehát mire kiszabadul, az egy *Egmont*ot kivéve már mindegyik drámafordítását munkába vette. Megjelenésükig azonban a szöveget állandóan csiszolja, alakítja és többször le is tisztázza, hiszen kinyomtatásukra folyamatosan tesz kísérleteket.

Kazinczy gondos őrzője, rendszerezője volt minden írásának; szépirodalmi műveinek többszöri lejegyzése, levelekben történő közlése mellett tanulmányait, leveleit is láthatóan jól archiválja, sőt a tízes évektől publikálásra is szánja. Nem pusztán a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* tervezett sorozatára gondolok, melyből végül is csak egy kötet jelent meg (Pest, 1808), hanem arra, hogy 1813-tól van egy elképzelése, miszerint fordításainak közlése után több kötetben akarja megjelentetni tanulmányait és leveleit is.⁴ Ez a tervzet később bővül teljessé, hogy aztán örökre terv maradjon. Eszerint négy „osztályba” sorolja műveit. Az első osztály fordításait tartalmazza tizenkét kötetben. Ez a része valósul meg egyedül a vállalkozásnak, ez is csak kilenc kötetben. Ezt követné a második osztályban nyelvtudományi munkáinak és kritikáinak kiadása. A harmadik osztályba sorolt művek címe: *Levelek, életem’ nevezetesebb epochái*, tehát itt a *Fogságom naplója* és a *Pályám emlékezete* gondolata sejlik fel. A negyedik osztályban jelentetné meg a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* sorozatot, amelynek a Sylvester-kiadás után a *Debreczeni Agendárius* lenne a következő darabja.⁵

Így drámafordításai szempontjából is fontos publikált szövegeinek az a sorozata, amelyet először *Egyveleg munkái*, majd végül *Munkái: Szép Literaturá* címmel bocsátott ki Trattner János Tamás nyomdája 1814–1816 között Pesten.⁶ A sorozat kötetei kizárólag fordításokat tartalmaznak, eredeti munkáit korábban a *Helikoni virágokban* gyűjtötte össze 1791-ben, majd a *Tövises és virágokban* 1811-ben. Levelezéséből végigkövethető ennek a kilenckötetes sorozatnak a teljes alakulása.

A terv maga már közvetlenül fogságból való kiszabadulásakor felmerült benne. Szándéka első jelzését és az *Egyveleg munkák* első gondolatát Szentgyörgyi Józsefnek írott levelében így fogalmazza meg: „2387 nap múlva jövén vissza tömlöczömből, megtekintetem egykori nyomtatásaimat. Az Orpheusom’ némelly lapjain kívül semmimet nem olvashatom; ízetlenség és incorrectio minden. – Illő, helyre hoznom hibámat.

Kész nagy részént, nagy részént munkában vagyon a’ mi itt következik:

1.) Gesznernek Minden Munkáji. –

Nyolczadnapja, hogy a’ Cuprumok eránt Bécsbe írtam Consi. Bartschnak, a’ ki Custos az Udvari Bibliothecában, és maga excellenter *rádál*.

⁴ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev.), XI, 63.

⁵ Kazinczy levele Helmeccy Mihálynak, 1813. nov. 1. KazLev. XI, 108–109.

⁶ KAZINCZY Ferencz’ *Munkáji: Szép Literaturá*, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814.

2.) Kazinczynak (fordított) Egyveleg Munkái 7 darabban.

1. és 2. darab Contes Moraux de Marmontel.

3. darab Göthének darabjai.

4. Lessingnek Emíliája és Minnája.

5. Moliere nek Mariage forcé és Médecin malgré luije, 's Herder-nek Paramythionjai 's Lesszingnek Meséji.

6. Metastasióból a' Títus kegyelmessége – Themistocles – Régulus.

7. Hamlet.”⁷

Cserey Farkashoz 1805. március 31-én írt levelében már tényként közli fordításai megjelentetését. Olyannyira, hogy még a kötet külsejéről is pontos képet rajzol: „Ez idén tehát Fordított Egyveleg Írásaimnak 5. Kötetét adom-ki igen csinosan, és a' legnagyobb grammaticai 's ortogr. Gondokkal, 's minden darabban egy portrét, két réz és 3 vignette lesz. A' fordítás az Originálnak minden szépségével tartozik bírni; az másként nem lehetett, hanem úgy, hogy sok helytt új szóllással éljek! Csak remek munkákat vettem-fel fordításúl, és azt úgy igyekeztem tenni, hogy a' ki az Originált csaknem könyv nélkül tudja, a' Magyar olvasván, minden soron reá ismerjen az Originálra.”⁸

Később, minden nehézség ellenére sem adja fel a nagy fordítássorozat tervét.⁹ 1812. június 1-jén Helmecczynek azt írja, hogy már nem akarja képekkel és olyan papíroson, mint korábban, az „idők mostohasága” miatt, de felvázolja teljes elképzelését, és azért dédelgetett tervként a kötetek elé összeválogatott esetleges képeket is megadja.

„I. Kötet. Marmontel Regék; megtoldva egy Könyvvvel.

II. Kötet. Sztélla, Clavígo. A' Testvérek (Göthe darabjai) és a' Yorick' és Elíza' Levelei, Raynaldnak keservével Elíza után.

III. Kötet. Emília Galotti és Minna von Barnhelm.

IIII. Kötet. Paramythek. Ariadne Libera. Prometheus (Herder után), Lessing' Meséji, és egy kis darab: Aetna Brydone után.

V. Kötet. Ossziánnak válogatott darabjai, 's töredékek a' Messziásból.

VI. Kötet. Bácsmegyei. A' Vak Lantos. A' repülő szekér. (Napkeleti rege Herder után.)

Ha el lehetne bírni a' költségeket, szeretném a' Kötetek elébe ezeknek képeiket tenni, de nem ezen renddel.

1. Wesselényi Miklós

2. Báróczi Sándor

3. Révai Miklós

4. Pászthori Sándor

5. Generális Orczy

6. Gróf Desóffy József vagy Gener. B. Vay Miklós.”¹⁰

⁷ Kazinczy levele Szentgyörgyi Józsefnek, 1803. febr. 27. Kazlev. III, 28.

⁸ Kazlev. III, 304–305.

⁹ Kis Jánosnak írja 1811. okt. 18-án: „Ha Januar. Elmúl, 's az újabb Bancók talán megkönnyítendik a' nyomtatás' terhét, Gesszner lesz az első a' mit kieresztek, és Sallust... Készen vannak Egyveleg fordításaim is, de újra fogom nyomtatni a' Marmontel Regéjait...” Kazlev. IX, 116.

¹⁰ Kazlev. X, 14.

Ez az első változat, amely a későbbi megjelent sorozat kiindulópontjának tekinthető. Körvonalaiiban már mindaz megtalálható benne, ami a végleges állapotot jellemzi. Kilelenc kötetre bővülésével inkább csak szaporodnak a felvett művek. Feltűnő különbség azonban a későbbiekkel szemben elsősorban az, hogy

1. a Lessing-drámák kimaradnak a végleges változatból,
2. itt nem tűnnek fel azok a Metastasio-drámák, amelyek később még visszatérő, fontos darabok lesznek, de a végleges változatból kimaradnak,
3. Shakespeare-nek nyoma sincs, holott már kész, megjelent a *Hamlet*, tervbe van véve a *Macbeth* újrafordítása (egyszer már elkészült, majd elveszett) és a *Rómeó és Júlia*. Sőt a *Hamlet* és a *Rómeó és Júlia* később e sorozat darabjaként konkrétan is felmerül, bár csak egy rövid időre.¹¹

1813 elején már 15 kötetesre növelné munkáit.¹² Szeptemberben pedig Helmecczynek megadja egy 20 kötetes sorozat tervezetét, melyben azonban nemcsak fordításai, hanem elméleti munkái és levelei is szerepelnének. Ebben a változatban gyakorlatilag tíz kötetet foglalnának le fordításai, melyek között a véglegeshez képest még mindig fontos szerepet játszanak a Lessing-drámák.¹³ Novemberben már 12 kötetben gondolkozva vázolja Helmecczynek azoknak a műveknek a jegyzékét, amelyeket a *Szép Literaturába* szán.¹⁴ Feltételezhetjük, hogy ebben a változatban benne van minden olyan drámafordítása, mely ez idő tájt készen van vagy legsürgősebb befejezendő munkái között szerepel, kivétel a két Molière-vígjáték, az ekkoriban még *Rigó Jonathán* néven emlegetett *Le médecin malgré lui* és *A' kénytelen házasság* (*Le Mariage forcé*): Goethe: *Sztella* (még ez a címe!), *Clavigo*, *A' testvérek*, *Egmont*; Lessing: *Emília Galotti*, *Barnhelmi Minna*; Metastasio: *Titus kegyelmessége*, *Themistocles*; Lemierre-Plümicke: *Lanassza*; Shakespeare: *Hamlet*; Gessner: *Erászt*.

Végül 1814 őszén elsőnek a 9. kötet jelenik meg a *Bácsmegyeivel* és néhány kisebb darabbal. A sorozat formálódása nem ér véget az utolsó-első kötet megjelenésével. A továbbiakban már sorrendben haladnak a kötetek, de tartalmuk a megjelenés utolsó pillanatáig alakul. A koncepció Kazinczy számára nagyon lényeges, még akkor is, amikor haragjában azt állítja, nem is bánja, pontosan milyen sorrendben jelennek meg művei. Néhány sorral lejjebb azonban már újra a saját meggondolásait hangoztatja: „Trattner Úr Gessner után Ossiánt akarja nyomtatni. Megbomolván az általam óhajtott rend, többé nem gondolok vele akarmit nyomtatni. De nagyon kérnék, hogy ved reá, adja-ki *Ossziánt* az utolsó *Lieferungra*, mert félek hogy ez elrettenti a' maga érthetlenségével azokat a' kik úgy is ellenségeink. De e' levelemet fel ne olvassd Trattner Úrnak, hogy ne intimidáltassék.

Az én óhajomásom az volna hogy Gessner után nyomban Yoricknak Érzék. Utazása és Elízához írt Levelei jussanak sajtó alá, 's ezekkel együtt Titus, Themistocles, Boufflers és a' Bölcsek köve 's a' Szalamandrín. A' kik Yorickot szeretni nem fogják – (arra ízlés

¹¹ KazLev. XI, 307.

¹² Kazinczy levele Kis Jánosnak, 1813. szept. 4. KazLev. XI, 43.

¹³ KazLev. XI, 63.

¹⁴ KazLev. XI, 107.

kell, az pedig nem csak a' tudatlannak nincs) – azok Titust, Themistoclest, 's kivált a' két Wielandi Románt gyönyörrel fogják venni; pedig a' mi czélunk azt kívánja hogy minden leljen nálunk valamit a' mit szerethet, külömben az Előfizetők' száma fogyni fog.”¹⁵

A *Szép Literatura* megjelent kötetei végül is a következők (a drámák címét kiemeltük):

1814

1. Szívképző regék. Helmeczi' ügyelése alatt. Paramythek. Két könyvben.

1815

2. Gessner Salamon' Munkáji. Első kötet (Ábel halála. Öt énekben. Szemíra és Szemín. Töredék. Daphnisz. Három könyvben. Első hajós. Két könyvben).
3. Gessner Salamon' Munkáji. Második kötet (Idyllek. Három könyvben. **Evander. Erászt**).
4. Yorick Levelei Elízához és viszont. Érzékeny Utazások. A' Római Karneval.
5. **Esztelle**. Érzékeny-játék. Helmeczi' ügyelése alatt. **Clavígo**. Szomor-játék. **A' testvérek**. Érzékeny-játék.
6. Ossziánnak minden énekei három kötetben. Első kötet. Helmeczi' ügyelése alatt.
7. Ossziánnak minden énekei három kötetben. Második kötet. Helmeczi' ügyelése alatt.

1816

8. A' szalamandrin és a' képszobor. **Egmont**. Szomor-játék. Helmeczi' ügyelése alatt.
9. (de elsőként: 1814-ben!) Bácsmegyeinek gyötrelmei. Hozzá vagyon adva: A' vak lantos. A' repülő szekér. Etna. Mesék. Három könyvben.

Tervezett drámafordításai közül tehát csak a Goethe-művek maradtak meg és azok a Gessner- ill. Osszián-fordítások, melyek a fordított szerző összes művei között szerepelnek. Mind Shakespeare, mind a sokáig preferált Metastasio és Molière, sőt Lessing is kimaradt a gyűjteményből. A további értékrendi változást mutatja Kazinczynak egy másik levele, mely a kilenc kötet megjelenése után, de még a Trattnerrel történt összekülönbözés előtt íródott: „Trattner Úr elkészülvén az IX Köteteimmal, melyeknek kiadásokra magát az Előfizetőknek 1814. lekötölte volt, önn-maga szállíta-meg, hogy ereszténem utánok Klopstocknak Messziását is Három Kötetben, mely, valamint Emília Gallotti, Miss Sara Sampson, Barnhelm Minna, Boufflers Levelei, Wielandnak egy Szép Regéje, Rigó Jonathán (Médecin malgré lui) és La Rochefoucaultnak Gnómáji ezen IX Kötetben helyt nem talált. Mert az egész Gyűjtemény ezekből áll, 's ezeken fog, öszve-séggel XV Kötetben, végződni, ha a' Publicum a' nemeslelkű kiadót előfizetéseivel segélleni tovább is méltóztatik.”¹⁶ Fontos megjegyzendő momentum, hogy itt a Metastasiók nem említetnek, holott ezek korábban a *Rigó Jonathán*mal egy platformon jelentkeztek mint „szabad kézzel” való fordítások.¹⁷

¹⁵ Kazinczy levele Helmezy Mihálynak, 1814. dec. 14. KazLev. XII, 255.

¹⁶ Kazinczy levele Helmezy Mihálynak, 1816. febr. 11. KazLev. XIII, 476.

¹⁷ Kazinczy levele Schedius Lajosnak, 1803. márc. 15. KazLev. III, 41–42.

A *Szép Literatura* sorozat tehát az első számú nagy szövegegyüttes, amelyben Kazinczy drámafordításai megjelentek. Utána majd csak tizenöt évvel később, a Bajza szerkesztésére bízott *Külföldi Játékszín*ben jelennek meg drámái, de csupán az első kötet, az *Emília Galotti* megjelenését érte meg a mester, a további drámák, még két Lessing-fordítás, a *Miss Sara Sampson* és a *Minna von Barnhelm*, illetve a két korai Molière-fordítás, *A' botcsinálta doktor* és *A' kénytelen házasság* már az ő felügyelete nélkül látnak napvilágot.

A sorozat elindítása és a fordítások megjelentetésének újabb ötlete ahhoz kapcsolódik, hogy Kazinczy Toldy Ferencnek írott önéletrajzában legkedvesebb fordításának nevezi Marmontel és Sallustius mellett az *Emília Galottit*,¹⁸ és kiderül, hogy Lessingjeit nem ismeri Toldy. Így küldi el neki Kazinczy a drámát: „Sok eszt. hogy meg nem olvastam. Bár kijöhetne valaha! – Medeát, Macbethet elégettem, 's még 1794 előtt.”¹⁹

Toldy levele 1829. július 18-áról már a készülő sorozatról tudósít, és az *Emília Galottit* szánja a sorozat első darabjának. Az is világos, hogy a szerkesztést Bajza végzi majd: „Bajza, ki tegnap érkezett meg, tiszteli a Tek. Urat, s rám bízta, hogy a Tek. Úrral közölném plánját ily című gyűjteményének: KÜLFÖLDI KLASSZIKUS JÁTEKSZÍN TÖBB TUDÓSOK ÁLTAL. melynek minden kötete egy egy drámát foglalna magában, Emília Galottival óhajtaná kezdeni, s kéri a Tek. Urat, méltóztatnék azt Bártfayné asszonyságnak általadni. Verlégere még nincs, de reményelem fog találni, s hogy legalább harmincz csinos példánnyal szolgálhat honoráriumúl.”²⁰

Kazinczyt igen fellelkesíti az ötlet, és nem egészen egy hét múlva Bártfay Lászlónak már a darab újabb átdolgozásáról ír: „Utolsó postával jelenti Toldynk, hogy Bajza várja Emília Galottimat. Betegen is neki állék, 's íme a' négy Felvonás le van tisztázva, 's estig kész lesznek vele, 's küldöm Augusztusban a' Pestre menők által. [...] Emíliám most jobb mint akkor volt, mikor Fenyérink látta.”²¹

1829. augusztus 2-án nagy örömmel küld Bajzának egy példányt, amit már Fenyéri javított, és azokra a javításokra reagál is. Feltétlen bizalmáról biztosítja a fiatal szerkesztőket: „Mindenkor gyönyörűségemnek néztem volna teljesíteni, édes barátom, kíványodat, mindenkor kevélységemnek hogy a' Te karjaidon jelenhetek meg... Ismerem én a' TE érdemeidet, ismerem Kisfaludiét, Vörösmartyéért [!], Fenyériét, Toldiét, ismerem a' Helmeceziét, és én töletek magamat semmi gaz rágalom által elszakasztani soha sem engedem. Gondosan végig futék kéziratomon, de hibát még is ejtheték. Azért olvassátok meg ti is, 's kivált a' mi mély tudományú Fenyérink, 's nem akart botlásaimat alkalmaztassátok akart sajátságimhoz.”²²

Összességében tehát a megjelent drámafordítások három nagyobb csoportba sorolhatók: a fogság előtti három dráma, a *Szép Literatura* sorozat elsősorban Goethe-fordításai és a *Külföldi Játékszín* öt darabja, a három Lessing- és a két Molière-fordítás.

¹⁸ 1827. jan. 25. KazLev. XIX, 193.

¹⁹ 1827. dec. 6. KazLev. XIX, 412. (*A Medea*: Klinger Miksa darabja.)

²⁰ KazLev. XXI, 79.

²¹ 1829. júl. 24. KazLev. XXI, 82.

²² KazLev. XXI, 90–91.

Szövegváltozatok

Kazinczy drámafordításainak összegyűjtésében fontos szerepet játszanak a szerző életében megjelent kiadásokon túl a kéziratos szövegek is. Két csoportba sorolhatjuk ezeket: néhány dráma nem jelent meg Kazinczy életében, sőt a mai napig sem létezik kiadásuk. Ilyen a két Metastasio-fordítás, a *Titus kegyelmessége* (*Titus kegyessége*, *Titus szelidsége* címvariánsokkal maradt fenn) és a *Themistocles*. Külön kell kezelni az említett *Külföldi Játékszínben* az *Emília Galotti* kivételével megjelent darabok kéziratos példányait, mivel a manuscriptumot kell szerzői szövegnek tekinteni, hiszen Kazinczy életében nem jelentek meg.

Nem könnyebb a feladat a kiadott darabok esetében sem, hiszen általában létezik, többnyire nem is egy kéziratos változatuk, és ezeknek egy része későbbi, mint a nyomtatásban történt megjelenés.

Két alapvető lelőhelye van a számba veendő Kazinczy-kéziratoknak. Az egyik az MTA Kézirattára, amelynek anyagát teljességgel és nagy filológiai pontossággal feldolgozta Gergye László.²³ Ebben a gyűjteményben különösen tanulságosak azok a kéziratos kötetek, amelyek láthatóan valamely nyomdai kiadás számára készült tisztázatok, de jó néhány esetben ugyanannak a szövegnek piszkozatát is megtalálhatjuk itt. A másik fontos kézirategyűjtemény az OSZK Kézirattárának anyagában található, amely szintén nem ismeretlen a kutatás számára. Nem érdektelen azonban az OSZK-ban a Színháztörténeti Tár sem, ahol elsősorban a Nemzeti Színház könyvtárának szöveggönyvei között találhatunk Kazinczy-másolatokat. E lelőhelyek anyaga a variánsok, a kéziratok és a kiadott szövegek sokféle változatát jelenti, és nem számoltunk azokkal a kéziratokkal, amelyek más könyvtárakban még léteznek vagy létezhetnek. A készülő szövegkiadás számára több nehezen megoldható problémát jelent a nyomtatott és a kéziratos szövegek viszonya, de a széphalmi vezér akkor is feladja a leckét, ha csupán számba kívánjuk venni a szövegváltozatokat.

Három példát mutatnék a szövegvariánsok kezelésének jellegzetes nehézségeire.

Metastasio *Temistocle* című drámája igen közkedvelt volt a felvilágosodás időszakában. Mind klasszicista szerkezete, mind antik történelmi tárgya, mind melodramatikusságja, de erkölcsi felszólítása is különösen aktuálissá tette.

Kazinczy *Themistocles*-fordításából²⁴ két példányt tartanak számon, egyet az OSZK Kézirattárában Oct. Hung. 1384. jelzet alatt, egyet pedig az MTA Könyvtárának Kézirattárában RUI 4° 8. jelzettel. A két kézirat együttes vizsgálata még nem történt meg. Általában sommásan Kazinczy drámafordításainak többségével együtt említik. Nyerges László azonban azt állítja, hogy „emlékeztetni kell arra az egyedüli, dramaturgiai módosításra, melyet Kazinczy a dráma fináléjában végrehajtott. Az eredetiben Xerxes kiveszi

²³ GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka*, Bp., 1993 (A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának Katalógusai).

²⁴ A címet két alakban használom: Metastasio olaszosan *Temistocle* alakban írja a főszereplő nevét, Kazinczy a görög nevek átírásának akkori szabályai szerint a *Themistocles* címet adja fordításának, annak ellenére, hogy olaszból veszi át a darabot.

Temistocle kezéből a méregpoharat és elhajítja. A görög hős így, mint az újra helyreállt harmónia szimbóluma, a moderátor akaratából életben marad. Kazinczy módosított változatában Xerxes beavatkozása elmarad, Temistocle felhajítja a mérgezett italt.”²⁵ Ez azonban ellentmond a fordítás hűségéről kialakított követelménynek, amelynek szószólójaként hagyományosan éppen Kazinczyt tartjuk számon, hiszen nem kis változtatás a főhős „meggyilkolása” a fordító részéről. Nyerges László észrevételén kívül azonban más Kazinczy-szakirodalomban nem olvastam erről a változtatásról.

A valóságban a két fennmaradt példány adja meg a választ a kérdésre, amelyeknek egyébként nem túl sok közük van egymáshoz, kérdéses, hogy egyáltalán mindkettő Kazinczy munkája-e. Az MTA Könyvtárában található példány Kazinczy kézírásával készült. Gerincén Sterne *Érzékeny utazás*-fordítását és a *Titus kegyelmességét* tünteti fel, de e kettő mellett a *Themistoclest* és a *Lanasszát* is tartalmazza. Kazinczy keltezése: „Széphalom, 1810. táján”. A dráma kézírata a 255r–308v lapokon található. Egy másik tollal német nyelvű, a nyomdásznak szóló megjegyzések vannak többnyire a lapszámon, olykor a szöveg között, melyeknek magyarázatát Kazinczy a következőképpen adja meg a *Titus*-dráma egybekötött kéziratának hasonló német nyelvű bejegyzéseihez kapcsolódóan: „Nevezetes exemplár; mert ez mutatja, mint változtata dolgozásaimon Helmecci barátom, kinek kezével az is van írva, a’ mit e’ lapon látsz intésül adva a’ Betűszedőnek.” Ebben a példányban a fordító eltér az eredeti drámától, és a szövegtől való jelentős eltérés nélkül, csupán egy rendezői utasítás átalakításával más szöveggörnyezetet alakít ki a zárlatban, megdicsőülve ugyan, de a halálba küldi hősét. Tehát Nyerges László erre a szövegre hivatkozva teszi megjegyzését.

Bonyolultabb kérdés azonban az OSZK-beli példány: egy kicsiny füzet, melybe kizárólag ezt a drámát másolták bele. Nem Kazinczy kézírása, hanem egy láthatóan nagy gondnal készült tisztázat, címodalán viszont feltünteti, hogy „Olaszból fordította T. Kazintzy Ferentz Ur”. A kézirat további támpontja a címodalt megelőző lapjának bejegyzése: „Tekintetes Zlinszky Ignázt Úr számára”. Zlinszky Ignácról azt lehet tudni, hogy a Fejér megyei Zlinszky család tagja volt, 1790-ben Fejér megye főszolgabírája, ugyanekkor a magyar korona őrzésére kirendelt Fejér megyei bandérium tagja is. Valószínűleg ő az, aki 1797-ben I. Ferencről címeres nemesi levelet kapott.²⁶

Ugyanakkor Kazinczy egy 1803-as, Szentgyörgyinek írott levelének mellékletében leírja a dráma ajánlásának szövegét is, melyet a fennmaradt drámakéziratok nem tartalmaznak: „Themistocles a’ nagy Ürményinek ezzel az inscriptióval:

GALLICIAI GUBERNÁTOR
’S EGYKORI MAGYAR PERSONALIS
ÜRMÉNYI JÓZSEF ÚRNAK
Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK
ELÉBB BIHAR, NYITRA ’S BÁCS, MOST

²⁵ NYERGES László, *Kazinczy drámafordításai Metastasiótól*, Színháztudományi Szemle, 13(1984), 74.

²⁶ NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, XIV, Pest, 1865, 400–401.

SZÉKESFEJÉRVÁRM. FŐISPÁNJÁNAK,
A' SZ. ISTVÁN VITÉZRENDJE COMMANDŐRJÉNEK,
A' KALOCSAI NAGY ÉRSEK
JOANNES DE IL MUR
ÉRDEMES IVADÉKÁNAK.

Honoresque ita gessit, ut ornamentum non accipere, sed dare ipsi dignitati videretur. (Justin.)”²⁷

Ha az inscriptióra gondolunk, Ürményi József ez idő tájt éppen Székesfehérvár főispánja. Elképzelhető, hogy a főszolgabíró ismerte, megszerezte, sőt lemásoltatta saját magának a főispán számára írt művet. A szöveg valóban az eredeti modern értelemben vett fordításának nevezhető, mindenféle átalakítás nélkül. Ezek után kérdés az, hogy a két fordítás, az MTA-beli megváltoztatott befejezésű mű és az OSZK-ban található szövegű változat egyaránt Kazinczy munkájának tekinthető-e.²⁸

Kazinczy állandóan csiszolta műveit, és olykor alapvető dolgok változnak meg a fordítás során: műfajmegjelölés, sőt pl. a főhős neve, amikor is *Sztellából Esztelle* lesz. De a fennmaradt szövegváltozatokat egymás mellé téve mindig látható, hogy egy fordító húzódik meg az alakulások háttérében. A két *Themistocles*-variáns nyelvi megformálása azonban nem áll közel egymáshoz, ami egyértelműen bizonyítaná az azonos fordító személyét. Azon kívül, hogy a kéziratos belső címlap Kazinczyt jelöli meg fordítóként, semmi más bizonyítékunk nincs erre a tényre. A magam részéről elképzelhetőnek tartom, hogy az OSZK-béli példány nem Kazinczy műve, a másoló tévedett, amikor azt gondolta, Kazinczy átiratával van dolga, és más, akkoriban keletkezett fordítás volt a kezében. Mint ahogy Döme Károly is lefordította ezt a drámát, és tudjuk például, hogy a *Titus kegyelmességének* legalább három magyarítása forgott közkézen csak az iskolai színjátszásban (két magyar és egy latin szöveg maradt fenn).²⁹

De a *Titus*-dráma útvesztője ennél még bonyolultabb. Kazinczyhoz köthetően öt kéziratát ismerjük a *Titus kegyelmességének*, ebből négy Kazinczy saját kézirata, de az ötödik másolat sem érdektelen. A legkorábbinak tűnik az OSZK Kézirattárának két példánya.³⁰ Az első címlapján Kazinczy kézírásával a „Budán, júniusbann, 1795.” keltezését viseli. A másik kézirat csaknem egyidős az előzővel, címlapján csak az 1795-ös évet tünteti fel, de a dráma szövegének végén, az utolsó lapon vége felirat helyett Kazinczy

²⁷ KazLev. III, 29.

²⁸ A szerzőség kérdéséről jómagam sem vállalom az egyértelmű döntést. Az érveket és ellenérveket lásd CZIBULA Katalin, *Metastasio Temistocle című drámája Kazinczy Ferenc állítólagos fordításában*, Lymbus, 2005, 169–206.

²⁹ Az iskolai szerzőktől származó fordításokról lásd *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)*, s. a. r. ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre, Bp., Argumentum–Akadémiai, 1992 (Régi Magyar Drámai Emlékek, 4/1), 389–442; *Jezsuita iskoladrámák (Ismeretlen szerzők, programok, színlapok)*, s. a. r. ALSZEGHY Zsoltné, BEREZ Ágnes, KERESZTES Attila, KISS Katalin, KNAPP Éva, VARGA Imre, Bp., Argumentum–Akadémiai, 1995 (Régi Magyar Drámai Emlékek, 4/2), 451–508.

³⁰ Fol. Hung. 118. jelzettel, a belső címlapon utólagos idiographum bejegyzéssel az egyik, Fol. Hung. 149. jelzettel a másik.

ezzel a megjegyzéssel zárja le a kéziratot: „Budánn, fogságomban. Júliusnak 17d. 1795.” Ennek a bejegyzésnek az alapján mondhatjuk ezt későbbinek, de a két példány jól mutatja Kazinczy munkamódszerét. Mindkét szöveg tele van javításokkal, nem arról van szó, hogy az egyikről kijelenthetjük, hogy tisztázta a másikhoz képest, inkább két időben egymáshoz közel eső variáns. A szöveg kalandjai aztán folytatódnak a későbbi példányokban.

Ugyanis két másik másolat az MTA Kézirattárában őrzött Kazinczy-hagyaték egy-egy darabja.³¹ A korábbi kötet több drámát is tartalmaz – az említett *Themistocles* is ebben a kötetben van, valamint a *Lanassa* –, és így fontos szerepet játszik a *Szép Literatura* sorozat kialakulásában: Helmecey szerkesztésének nyomait is magán viseli.³²

A legkésőbbi szerzői kézirat egy tisztázta: *Budai papirosaim* címmel rendezi korábbi írásait a szerző, saját keltezése szerint „Familiám’ Archivumáé. Széphalom Júl. 18d. 1821. Kazinczy Ferencz”.³³ Ez a vegyes tartalmú kéziratkötet a *Titus kegyelmességén* kívül (41r–76v) Goethe *Die Geschwister* című drámájának fordítását is magába foglalja (*A’ testvérek*, 21r–36r). Maga a másolat több dátumot is tartalmaz: a kötet címlapján található 1821-es dátumhoz képest a dráma végén így jegyzi a keltezést: „Budai fogságomban Júnusbann 795.”, melyről nem megállapítható, hogy a fordítás vagy a másolat keletkezését jelenti-e, majd a Barkó generálishoz írt levél következik, melyhez megjegyzéseket fűz, és itt „Ér-Semlyén, 10d. Apr. 1803.” jegyzi ezeket az oldalakat. Ez utóbbi dátum viszont valószínűleg inkább a levél és a hozzá fűzött jegyzet lemásolásának az időpontja. A magam részéről a továbbiakban a címlap 1821-es évszámát tartom mérvadónak, hiszen ha korábban keletkezett is maga a másolat, Kazinczy még ekkor is érvényesnek, vállalhatónak tartja ezt a változatot, holott tudjuk, hogy egyéb fordításait minden másoláskor újabb és újabb átírások, csiszolások jellemzik. Az 1821-es szövegnek azonban láthatóan sokkal több köze van az OSZK-példányok előbbi darabjához, ami szintén mutatja, hogy 1795 nyarán Budán hosszas töprengések, próbák után átdolgozásokon esett át a darab. Kazinczy e legkésőbbi változatban az 1795. július 17-i keltezésű darabnál jobban támaszkodik a korábbi, júniusi keletkezésűre. Ennek oka vagy az, és ez a valószínűbb, hogy ezt a szövegállapotot tekinti jobb fordításnak, ezt alakítgatja a későbbiekben, vagy az is elképzelhető, hogy ez a júniusi változat állt később a rendelkezésre, ez volt előtte a további csiszolások során.

Az ötödik szöveg nem Kazinczy kézírata, de a fordítás kiadatlansága ellenére létező utóéletének fontos bizonyítéka. Az OSZK Színháztörténeti Tárában őrzött kis füzet jelzete³⁴ és bélyegzője: „Pest vármegye tulajdona” azt mutatja, hogy igen korán a Nemzeti Színház tulajdonába került példány, és valóban azonosítható is az ugyancsak itt található színházi jegyzék egyik darabjával. A Pesti Magyar Színház 1837-ben készítettett Szigli-

³¹ Lásd GERGYE, *i. m.*, 116–117, 126.

³² Lásd a bevezető vonatkozó részét. Jelzete: RUI 4° 8.

³³ Jelzete: RUI 2° 1.

³⁴ Jelzete: N. SZ. T. 2.

getivel a színház tulajdonában lévő kéziratokról egy jegyzéket,³⁵ mely először alfabetikus sorrendbe gyűjti a birtokában lévő kéziratokat, sorszámmal látja el őket, majd többször bővíti, végül egy másik kötetbe az egészet újra alfabetikus sorrendbe másolja. E jegyzék a 364. sorszám alatt a *Titus szelidsége* címmel vesz leltárba egy három felvonásos színjátékként megjelölt kéziratot, forrásul Metastasiót, fordítóként Kazinczy Ferencet tüntetve fel. A darab címének ez a változata nem jelent a szerző kiléte szempontjából ellenérvet, hiszen a levelezésből a korábbiakban is láthattuk, hogy forgott közkezen olyan kézirat, melyben maga Kazinczy is fordította a clemenza szót szelidségnek. Ez utóbbi OSZK-béli kéziratnak a fedőlapján megtalálható a 364. sorszám, tehát ez az a példány, melyet a Pesti Magyar Színház könyvtárában őrzött a *Titus kegyelmeségéből*.

Harmadik példa az „értelmezés nehézségeire” Goethe *Stellájának* alakulása Kazinczy kezében. Először a többi drámától függetlenül jelent meg, *A’ vak lantos* című Veit Weber-fordítással együtt, címlapján nem csupán minden fontos információval, hanem mottóval és ajánlással. Maga a Weber-művel való társítás is érdekes jelentéssel bír: „Weber [...] népszerű, a hölgyközönség kezébe is adható irodalomként írja műveit”.³⁶ A *Sztellá*-val társítva tehát határozottan azonos közönségbázisra apellál. Ugyanakkor az ossziáni szituációt idéző, népszerű mű fordítása Kazinczy részéről mintegy ellenpontozza a dráma akcióra épülő, cselekvésen alapuló lendületes műfaját a szentimentalizmusnak sokkal jobban megfelelő, rezignált kívülállást tanúsító reflexiós beszédmódjával, ahol is a történekek interpretátora, az elbeszélő szereplővé lép elő anélkül, hogy cselekednie kellene, anélkül, hogy a cselekményben történő részvétel felelősségét viselnie kellene, azaz a szemtanú hiteles passzivitása jelenik meg értékes magatartásformaként.³⁷

A címlap a drámafordításról a következőket közli: „*Sztella*. Dráma, öt felvonásban, azoknak a’ kik szeretnek. Göthe után. Kazinczy Ferenc, tagja a’ Sopronyi Magy. Társas. Pozsonyban, Wéber Simon Péternél, 1794.”, egy lappal később a mottó: „A Jenni barátjának és az enyémnek.

Még mindég sírsz, még mindég hullnak
Kebledben néma könnyeid,
Vedd ezt, Barátom, ’s megtárgulnak
Egy kis korig gyötrelmeid.”

A szöveg kéziratos változatából tudható, hogy ez az ajánlás Bárczay Ferencnek, jó barátjának szól, akinek felesége, a fenti sorokban említett Jenny iránt Kazinczy is táplált rövid ideig gyengéd érzelmeket, melyeket valószínűleg a már férjezett hölgy is viszonzott. „*Sztellám* Abaujvári szolgabíró Bárczay Fer. Urnak van dedikálva. Ez a’ szegény Barátom éppen úgy járt, mint *Sztellában* Cecilia. Ceciliát szerette Fernando, de az álha-

³⁵ „*A’ pesti magyar színház’ könyvtára sorszáma szerint*. Tekintetes Bajza József úr’ igazgatása alatt szerkesztette SZIGLIGETI 1837.” OSZK Színháztörténeti Tár, 849–850.

³⁶ HÁSZ-FEHÉR 2004, 214.

³⁷ A dalnok szerepének fontosságáról a magyar szentimentális irodalom értékrendjében lásd HÁSZ-FEHÉR 2004.

tatlan Fernandó Ceciliát elhagyá és Sztellát kezdé szeretni. Azonban szerette Ceciliát is, Sztellát is. Ez vala az én szegény Barátom sorsa. Jenny őtet is szerette, de mást is! Ezt senki sem fogja érteni, csak Jenny, az én Ferim és én.”³⁸

Az OSZK Kézirattárában található autográf kézirat³⁹ a nyomtatás után keletkezhetett, de nem sokkal később. Erre utal a címlap: „*Stella*. Érzékeny Játék. Újabbi dolgozás. Az én szeretett Bárczymnak. 1794.” A címet követi a mottó, illetve az ajánlás előtt a fordító későbbi bejegyzése: „Kazinczy Ferencztől”. Ez az „újabb dolgozás” azonban határozottan az első nyomtatott változattal mutat közösséget, a műfaj megjelölésén, érzékenyjáték és az egyszerűsített színlepon kívül a szöveg ehhez az első kiadáshoz alkalmazkodik, csupán e két említett sajátosság mutatja az *Esztellé*hez vezető utat. Az első kiadás és a kézirat viszonya ismét csak a nyomtatott szöveg csiszolásának egy köztes állapotát mutatja, de határozottan az első kiadáshoz közeli időpontban. A kéziratos változat nem teljes, a harmadik felvonás elején, a tisztartó és Fernando közti beszélgetéssel félbeszakad. Lehet, hogy Kazinczy mégsem ajándékozta meg vele Bárczay barátját, de az is lehet, hogy közben jelent meg a dráma nyomtatott változata, és ettől kezdve nem volt értelme további másolatok készítésének. Mindenesetre a nyomtatott dráma és a vele közel egykorú kéziratos másolat figyelemre méltó dokumentuma a fordítói munkamódszeren túl annak, hogy Kazinczy az arra érdemesnek ítélt műveit több példányban is terjeszthető, lejegyzett állapotban szerette tudni.

A *Szép Literaturában* történt megjelenéskor a *Sztella* címében is módosul: „*Esztele*. Érzékeny-játék, Helmeczi’ ügyelése alatt.”⁴⁰ A mottó és az ajánlás helyébe került *Prológ* szövege láthatólag az erkölcselenség vádjától kívánja óvni a művet, és a főszereplő alakjában a „nem gonosz, de gyenge vétkest” mentegeti, bár e mentségben nem tagadja meg ironikus és nyakas önmagát:

„Csak az szerencsés a’ ki jó.” – Thalia ezt
Szingt úgy tanítja mint Melpómene,
De ő ha vétünk, mérges skorpiókkal
Nem ostromozza lelkeinket.
Szelíd kezekkel vonsz tisztünk felé,
A’ nyájas Oktató! ’s int és tüzel
Hogy féljük Némeziszt, a’ hajthatatlant,
A’ szent természet’ ’s társasági-rend’
Törvényeinek nagy őrrét-bosszulóját.
Thalia nem csábító; ’s a’ midőn itt
Tetsző ecsettel fest egy *nem gonosz*
De gyenge vétkest, tudja mit mivel.

³⁸ Kazinczy levele Kis Jánosnak, 1794. márc. 4. KazLev. II, 341. Lásd még SZAUDER József, *A kassai „Érzelmek iskolája”* = Uő, *A romantika útján*, Bp., 1961.

³⁹ Jelzete: Fol. Hung. 143.

⁴⁰ A címmódosításról így ír Helmezynek 1815. febr. 5-én: „Én a’ Sztella névből Esztellt csináltam, ’s elébe ezt a’ Prológot. Így hamarabb nyeri-meg az engedelmet.” KazLev. XII, 375.

Nektek beszéll itt egy regét ti Jobbak,
Kik a' mi rút, pirultok tenni, de
Nem úgy azt a' mi rossz, ha szép, ha kedves,
Lássátok itten, mit tesz *botlani*.

További, de kisebb változtatás ezen felül, hogy a szereplők számát, kilétét is átalakítja Kazinczy a korábbiakhoz képest. Míg Stellából Esztelle magyarosodik, az 1794-es kiadás Cecíliája és Mimije Cécile és Mimy lesz, ez utóbbi a színlapról le is marad. A cselédek nevét szerint nevezi a korábbi kiadás színlapja: Miska, István, György, bár később megnevezett személyként csak Miska kap szöveget. A *Szép Literaturában* csak Miska és Cselédek szerepelnek, és a Postakocsis is elmarad a színlapról.

Tehát a *Sztella–Esztelle* esetében az a szokatlan helyzet áll elő, hogy a két nyomtatott szöveget egyaránt szerzői szövegnek kell tekintenünk, és mellettük van még egy autográf kéziratunk is, ami a két nyomtatott szöveg közti állapotot tükrözi. A készülő kritikai szövegkiadás szempontjaival csak maximálisan egyetérthetünk, mely szerint a két nyomtatott szöveg nem egymás variánsainak, hanem külön szerzői szövegnek minősül, ennek megfelelően jelennek majd meg egyszer *Sztellaként*, egyszer pedig a *Szép Literatura* megbontani nem kívánt kompozíciójában *Esztelleként*. Leginkább ezek a szövegváltozatok mutatják a készülő Kazinczy kritikai kiadás előkészületeiben megfogalmazott szempontok jogosságát: az állandóan átalakuló művek fontossá teszik, hogy az életében megjelenteket mind külön szöveggént kezeljük, akár kétszer megjelentetve a *Sztellát*, mely tanúja ennek az átalakulásnak.⁴¹

Műfajok, színjátéktípusok, drámák

Egy Kazinczy drámafordításairól készült összefoglalás elsőrendű szempontja kell hogy legyen az összefoglalás szisztematizálása. Az a kézenfekvő módszer, amelyet a kronológia kínál, a fentiek miatt követhetetlen a szövegegyüttes feldolgozásában. A drámák vizsgálatával kell tehát összetartozó, egy módszerrel kezelhető drámacsoportokat keresnünk, alkotnunk, amely csoportokat nem a kronológia szerint különböztetünk meg.

Első felmerülő probléma máris az, mit is kezelünk drámának, Kazinczy mely fordításai legyenek a vizsgálat tárgyai. A műnemi-műfaji kétségek ez esetben teljesen másfélék, mint a korszak jellegzetes színháztípusaiban felmerülő műfaji problémák. Nem rokoníthatók az iskolai színpadok számára írt, dialóguson alapuló szövegek által felvetett kérdésekkel, de a főúri udvarokban bemutatott szöveggel összekapcsolt látványosságok problematikájával sem. Ezek a kérdések nem is a színpad, hanem a drámapoétika felől tehetők fel. Bizonyos esetekben maga a szerzőség kérdése okozhat problémát.

⁴¹ DEBRECZENI Attila, *Kazinczy Ferenc műveinek készülő kritikai kiadásáról = Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 2004 (Studia Litteraria, 42), 133–140. A fordítások átalakulásáról a kánon-építés összefüggéseiben lásd HÁSZ-FEHÉR 2000.

Ilyen szöveg például a Goethe *Die Mitschuldigen* (*A vétkesek*) című korai drámájából készült fordítás. A címen kívül semmi támpontunk nincs, ami alapján a szöveg Kazinczynak tulajdonítható.

A szöveggönyv, mely az OSZK Színháztörténeti Tárában, N. Sz. V. 1. jelzettel található, az 1834-es dátumot viseli. A Pesti Magyar Színház könyvjegyzéke erre a példányra utal a 413-as sorszámmal leltárba vett dráma esetében, de nem említi Kazinczy nevét mint fordítóét, holott ezt jó néhány esetben megteszi. Maga a példány sem utal a fordítóra, sőt fedőlapján a cím mellett: „Vétkesek Víg Játék” csak későbbi kézírással jelenik meg: „Göthétől”, a szerző neve. Alatta egy csak félig olvasható név és az évszám: „Várady Pálé (?) mp. 1834.” Várady (Beller–Peller) Pál a kor ambiciózus vándorszínésze volt, 1812-ben Kolozsvárott színészkedett, később kisebb vándortársulatok tagja volt, még 1847-ben is játszott, de ekkor már apaszerepeket. Adott ki színházi zsebkönyvet, fordított drámát,⁴² tehát nem idegen tőle egy drámakézirat birtoklása.

Bayer József említi egy cenzori jelentést, 1796-ból, amely négy darabról számol be, köztük a *Vétkesek*ről, a jelentés azonban Kazinczy Józsefet említi, Bayer teszi fel a kérdést, nem Ferencről van-e szó.⁴³ Ugyancsak ő azonban már Kazinczy Ferenc névvel jelöli a *Vétkesek* bemutatóját a Pesti Magyar Színházban 1795. augusztus 5-én, szeptember 11-én és 1808. január 20-án.⁴⁴ Ezeket az előadásokat említi majd Szinnyei is.

Egyetlen határozott érvünk szólhat amellett, hogy Kazinczy fordította vagy fordítani akarta Goethe korai művét: a *Clavigo*-fordítás egyik, 1800-ra keltezett autográf példányában⁴⁵ a fordítás befejezése után folytatólagos lapszámozással Kazinczy még egy címlapot kezd el gondosan megrajzolt betűkkel, úgy, mintha egy tisztázat első lapját készítené: „A’ RAJTA-VESZTŐK. Víg játék.” A megjelölés maga egyértelműen a goethei *Mitschuldigen* címnek magyar megfelelője, más hasonló drámát nem ismerünk az adott környezetben. A *Sztella–Esztele* vagy *Rigó Jonathán–A’ botcsinálta doktor* címűben mutatott átalakulási párhuzama pedig még tovább gondolhatóvá is tehetné a dolgot a *Vétkesek* cím felé, de mivel a darabból magából egy sort sem jegyzett ide Kazinczy, ezek csak feltételezések lehetnek.

A műfaji kérdés felmerülése sem elkerülhető a drámafordítások számbavételekor. A legkorábbi feldolgozások már félreértésre, bizonytalanságra adnak okot. Kazinczy kiadatlan színműveivel kapcsolatosan Szinnyei ad rövid és zavaróan pontatlan tájékoztatást: „Színművei: Eraszt, érzékenyjáték egy felv. Geszner S. után; először adatott Budán 1793. jan. 7. júl. 31. és okt. 2.; A vétkesek, vígj. három felv. ford. 1795. aug. 5., szept. 11. és 1808. jan. 20-án, Themistocles, a számkivetett fővezér, Metastasio után, előadatott Kassán 1835. jan. 31.; Titus szelídsége Metastasio után 1798-ból, Abel halála Geszner S. után, Shakespeare után Macbet; 1790-ből Romeo és Julia 1793-ból és Lear Király.”⁴⁶ Az első megnevezett dráma máris felveti a „köztes műfajúnak” kezelhető szövegek problé-

⁴² *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837)*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Mundus, 2000, III, 1360.

⁴³ BAYER József, *A Nemzeti Játékszín története*, Bp., Hornyánszky, 1887, II, 305.

⁴⁴ BAYER, i. m., 384–385, 414–415.

⁴⁵ Lelőhelye: OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 337.

⁴⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, V, Bp., 1897, 1283.

máját. Néhány esetben kérdéses, hogy a drámák között említsük-e az adott művet. Szinnyei megállapítása nyomán kell felfigyelnünk a *Szép Literatura* harmadik kötetében az *Idyllek* után közölt két szövegre, az *Evanderre* és az *Erásztra*. Ez utóbbit említi Szinnyei, és regisztrálja színházi bemutatóját is. Maga a kiadás „érzékenyjáték egy aktban” formában jelöli meg a műfajt. Az *Erászt* tehát, ahogyan Szinnyei is említi, valóban dialógus formájában írott szöveg, és a korabeli bemutatók is azt érzékeltetik, hogy a közönség drámai szövegként értékeli. Ráadásul tematikája jól beleillik a korai időszakban keletkezett egyéb fordítások aurájába: ugyanúgy a házasság intézményének a felvilágosodással, de még inkább a szentimentalizmussal felmerült, korszerű kérdései fogalmazódnak meg benne, mint akár a *Sztellában*, akár a *Clavigóban* vagy a *Miss Sara Sampsonban*.

Ha azonban az *Erászttal* szaporítjuk Kazinczy eddig elismert, számon tartott drámáinak sorát, az *Evandert* is be kell emelnünk a dráma kategóriájába, hiszen „pásztori játék”-ként aposztrofált műfaja és dialógusformája az *Erászthoz* hasonlóan drámai sajátosságokat mutat.

A másik Gessner-műnek, az *Ábel halálának* megjelenése a drámák között teljes félreértés. Ez a kb. 200 oldalas prózai szöveg egy öt énekből álló epikus mű. Szinnyei talán egy dramatizált változatára gondolhatott, de hogy egyáltalán van-e ilyen, arra a magyar színháztörténeti kézikönyvekben nem találtam adatot.

Ugyancsak a *Szép Literatura* sorozatban jelentek meg Kazinczy Osszián-fordításai. Első látásra nincs dolgunk drámafordítások ügyén ezekkel a szövegekkel, valójában azonban az ossziáni fordítások első kötetének (*Szép Literatura* 6.) *Komhála* címet viselő darabját „drámai költemény”-ként határozza meg Kazinczy, sőt a minden egyes lap fejlécén megjelenő cím és műfaj a páros oldalakon a *Komhála*, a páratlan oldalak tetején a *dráma* megjelölést viseli. Ebben az esetben mégis óvakodnék drámának tekinteni ezt a szöveget, hiszen a drámai költeményt az előszóban, azaz a „foglatat”-ban az epikus elemek helyett lírai sajátosságokat hangsúlyozó szövegként interpretálja a fordító: „Verseken adjuk ez Éneket, minthogy ez szorosan lyrai darab, és nem époszi, társaitól egészen különbözik.” Ezt az epikus–lírai oppozíciót erősíti az a tény is, hogy a további Osszián-fordításokban (*Szép Literatura* 7. kötet) a *Karrik-túra* című szöveg epikus és lírai elemeket egyaránt tartalmaz, és ezt az epikus és a dialogizált forma váltakozása is hangsúlyozza. És bár a lírai részekben a fordító a szöveget szereplőkre, azaz szerepekre tagolja, csak formailag tűnik drámainak, valójában ismét egy drámai költemény bizonyos lírai betéteiről van szó. A *Karrik-túra* esetében viszont olyan kevés a szöveg egészéhez képest a dialogizált részek aránya, hogy semmiképpen sem juthat eszünkbe a drámai műnem közelében jelölni ki az adott mű helyét. Amit tehát Kazinczy műfajilag drámai költeménynek aposztrofál, nem azonosítható vagy helyettesíthető a drámai műnembe sorolható bármilyen kategóriával. Az ő drámai költeményei nem kerülnek a drámai műfaj olyan közelségébe, hogy akár színpadra vihetőnek, akár a drámai műnem poétikája felől megközelíthetőnek ítélhessük azokat.

Szinnyei információi a Shakespeare-fordítások esetében igazán félrevezetőek, hiszen a központozás komolyan vételével azt kell látnunk, hogy a *Rómeó és Júlia* állítólagos

fordításához két évszámot is kijelöl az összefoglalás: „Shakespeare után Macbet; 1790-ből Romeo és Julia 1793-ból és Lear Király.”

A *Macbeth*-ről tudjuk, hogy a 90-es években elkészült, de végül a Martinovics-féle összeesküvést követő zavaros időkben megsemmisült, mint ahogy azt Toldynak maga Kazinczy írja meg.⁴⁷ Az OSZK Kézirattárában található kéziratról szólnak a szakirodalomban, ha említik.⁴⁸ Ez a példány kétségkívül Kazinczy kézírása, 1791-ből maradt fenn. Piszkozati példány, amelyből részletek hiányoznak is: vagy kivágták később a lapokat, vagy el sem készült az adott rész fordítása. Maga a szerző a címlapján ezt jegyzi meg: „vagy szerencsésebb újradolgozást, vagy emésztő tüzet kíván, hogy így fordítóját el ne temesse.”

A *Rómeó és Júlia* ill. a *Lear király* nyomát azonban eddig egyáltalán nem leltem: nem pusztán a két kijelölt nagy könyvtár kéziratot anyagában, de a levelezésben sem, holott Kazinczyt minden fordítása foglalkoztatta annyira, hogy leveleiben beszámoljon készülésükről, sőt látható az a törekvése, hogy a még készülő művek útját is előkészítse a jövő befogadók irányába. A *Szép Literatura* alakulása során felmerül ugyan a *Rómeó és Júlia* fordításának terve, kéri is Helmecezyt, hogy szerezzen neki a dráma német átdolgozásából példányt,⁴⁹ de aztán a Shakespeare-fordítások kimaradnak a sorozatból, valószínűleg ezért a *Rómeó és Júlia* nem is készül el. A *Lear*-ről pedig még cím szerint sem tesz említést soha Kazinczy.

Fontos csoportosítási szempontnak tűnhet a fordítás fogalmának átalakulását jelző gyakorlati megoldás: mekkora a szöveghűség az adott szövegekben, egyáltalán mennyire állítja maga elé célként az eredetihez való ragaszkodást a fordító, milyen engedményeket tesz ezen a téren, és milyen igényei vannak ekkoriban a befogadó közönségnek. Tudható, hogy a változás a magyarítás, átdolgozás elfogadott gyakorlata és a modern értelemben vett műfordítás elismerése/elismertetése között ebben az időszakban, éppen Kazinczy katalizátorszerepével és mértékadó irodalomformáló írói gyakorlatával kapcsolódik össze. Látható azonban az is, hogy a 90-es évek Kazinczyja még határozottan a hagyományos norma szerint tekinti a fordítást. Az 1800-as években, tehát a fogságból történő szabadulás utáni időszakban alapvetően megváltozik a fordításról alkotott fogalma, és azt a fajta átdolgozást, mely a modern elképzelések szerint nem felel meg a fordítás fogalmának, a 10-es évekre már önmaga sem vállalja jó szívvel. Sőt 1803-ból kelt az a levél, amelyben éles distanciát tesz a fordítás kétféle gyakorlata között, saját műveivel kapcsolatosan is kételkedő magatartást mutatva: „Kárhoztassanak a’ Puristák, a’ kik so-loecismusaimon azért akadnak-fel, mert nem értik, a’ hogy’ nékiek tetszik, én azzal keveset gondolok; adjanak nékem leczkét, hogy fordítani *szabad kézzel* kell: én nem térek-el utamról. Szabad kézzel én is fordítottam. Az ő kedvéért – egyedül az ő kedvéért – van úgy fordítva a’ Molière’ két bohó játéka;⁵⁰ így lesz a’ Metastasio’ Títusa,

⁴⁷ Lásd a fentebbi idézetet és a 19. jegyzetet.

⁴⁸ OSZK, Fol. Hung. 183.

⁴⁹ Lásd KazLev. XI, 260, 307, 482.

⁵⁰ A’ kénytelen házasság és A’ botcsinálta doktor.

Themistoclese és Regulusa is.⁵¹ De a' Lesszing és Göthe 's a' Marmontel fordítójának illő a' Hamlet tanácsát követni, hogy Auctora' szavaihoz semmit ne adjon a' magáéból."⁵² Míg tehát a klasszicizmus szerzőivel kapcsolatban megengedi magának a „szabad kézzel” való fordítást, a modern Lessinggel, Goethével, Marmontellel és az újonnan felfedezett, tehát szintén modernnek számító Shakespeare-rel kapcsolatban már nem.

Ugyanakkor a kortársak, inkább a fiatalok körében is visszhangot kap az originál szépségeinek keresése a fordításokban: „A' nyomtatványokat hálás örömmel vettem, legelőbb is Egmontot ragadtam 's az isteni két dalt kerestem-ki, melly reám szokatlan, hév érzeményeket borít minden újabb látáskor. A' Die Trommel gerühret úgy van fordítva, minél jobban nem lehet, de a' másikat freudvoll und leidvoll jól tudtam én, hogy azt lehetetlen fordítani. Megengedjen Édes Uram Bátyám, de midőn a' Magyar akartam olvasni, kénytelen voltam csak a' Németet mondani-el magamnak”⁵³ – reflektál Kölcsey az elkészült Goethe-fordításra. Bölöni Farkas Sándor pedig így ír Kazinczynak az általa olvasott fordításokról: „Én még egyszer végig olvasám munkáid, Ossian és Clavigo úgy van fordítva az én ítéletem szerint, hogy ők magok sem írták volna másként...”⁵⁴

Annak a folyamatnak a vizsgálatához, hogyan zajlott a fordítás poétikájának és gyakorlatának átalakulása, Kazinczy drámafordításainak korpusza a korszak fontos adaléka.

Valójában azonban ugyanúgy nem lehet konzekvensen felfűzni a vizsgált anyagot egy fordítás-átalakulási fejlődésvonalra, mint ahogy a kronológiai vizsgálat sem vihet eredményre. Láthatóan vannak azonban egy-egy időszakban különösen kultivált szerzők, így a magam gyakorlatában a szerzők köré csoportosított feldolgozást tartom a leginkább követhetőnek.

A készülő feldolgozás fejezetekre tagolása ezért ebben a szellemben így fest:

1. A klasszicizmus nagy korszakának alkotói:
Molière (*A' botcsinálta doktor, A' kénytelen házasság*)
Metastasio (*Titus kegyelmessége/szelidsége, Themistocles*)
2. A korszak modern színművei:
Lessing (*Miss Sara Sampson, Emilia Galotti, Minna von Barnhelm*)
Goethe (*A' testvérek, Sztella/Esztelle, Clavigo, Egmont*)
3. Shakespeare-fordítások német közvetítéssel: *Hamlet, Macbeth*
4. A korszak sikerdarabja: *Lanassza*
5. Köztes műfajok, bizonytalan szerzőségű fordítások: *Evander, Erászt, Vétkesek*
6. Kazinczy nevéhez kapcsolt ismeretlen fordítások: *Rómeó és Júlia, Lear király*

⁵¹ Érdekes, hogy a Metastasio-darabokkal kapcsolatosan a jövő időt használja, holott tudjuk biztosan, hogy legalább a *Titus kegyelmessége* már készen van ekkor.

⁵² Kazinczy levele Schedius Lajosnak, 1803. márc. 15. KazLev. III, 41–42.

⁵³ Kölcsey Kazinczynak, 1816. máj. 11. KazLev. XIV, 186.

⁵⁴ KazLev. XVI, 458.

Források, megközelítési módszerek

A színműfordítások rendszerezésekor kiemelten fontos forrásnak kell tekintenünk a Kazinczy levelezését felölelő 23 kötetet. Ugyanúgy, mint más művek esetében, Kazinczy a fordítások keletkezéséről és sorsuk alakulásáról részletesen informálja levelezőtársait, ill. a nyomtatott kiadások többnyire úgy készülnek, hogy a szerkesztő érintkezik közvetlenül a kiadóval, a nyomdával, és Kazinczy Széphalomról levelezés útján gyakorolja a felügyeletet a készülő kiadvány fölött.

Amennyiben a rendszerezésen, leíráson túl valóban a recepció folyamatával, történetével kívánunk foglalkozni, szintén a levelezés tűnik a kiindulási pontnak és a legfőbb információs bázisnak.

A fordítások csoportosítása már mutatja, hogy bizonyos művek esetében a művészi-esztétikai célok a privát ember, az individuum erkölcsi-filozófiai kérdésfelvetésével a magánszféra szintjén jelennek meg inkább, bizonyos művek megközelítése esetében viszont határozottan a közösségi lét, individuum és társadalom, individuum és politikai kérdések kerülnek előtérbe.

Általánosan kétféle – egymástól nyilvánvalóan nem független – indíték merül fel a művek fordításának szerzői-fordítói motivációjában. A 90-es évek elejének, a Martinovics-összeesküvés előtti időszaknak a termékei között nagyon határozottan kirajzolódik egy olyan csoportozat, amely a felvilágosodás szellemiségének változására a magánélet válsága felé forduló érdeklődéssel reagál. Mondhatni, hogy amíg a történelmi valóság látható szintjén éppen egy politikára hangolt közösségi magatartás tűnik elsődlegesnek, amely a Martinovics-összeesküvésben tör majd felszínre, addig a fordított művek egy ezzel ellenkező tendenciát mutatnak, és az individuum problémáinak felvázolására, illetve a problémák regisztrálására, ha nem is megoldására törekszenek. Gondoljunk arra, hogy a Goethe életművéből fordított darabok az *Egmont* kivételével mind a házasság intézményének és az egyéniség szabadságvágyának összeütközésével foglalkoznak. Mind *A' testvérek*, ahol a tévesen testvérszerelemnek értelmezett, valójában szerencsésen legalizálható vonzalom nyeri el megfelelő kereteit a házasságban, a vígjáték szabályainak megfelelően, mind a *Stella* sokkolóan rendhagyó problémamegoldásában, mind az ez idő tájt már érlelődő *Clavigo* főhősének erkölcsi dilemmájában. Jellemző, hogy az *Egmont* fordításának gondolata csak a fogság után vetődik fel Kazinczy fejében.

A Lessing-művek elsőként emlegetett darabja, a *Miss Sara Sampson* konfliktusát korábban a nemesi–nem nemesi oppozícióval magyarázta a szakirodalom,⁵⁵ számomra azonban inkább azt mutatja, hogy a főhős erkölcsi dilemmája a nem nemes *Clavigo* problémájához hasonlóan a házasság intézményével szemben a saját emberi szabadságát és lehetőségeit opponálja, nem feltétlenül nemesinek nevezhető alapállásból.

Ugyanakkor a fordítások kiválasztásában megnyilvánuló szerzői érdeklődésben a politikai tartalom nyilvánvalóan nem elhatárolható, az előbbiektől nem független módon és korszakban kap helyet. Fried Isvánt idézve: „Már a *Hamlet* fordításakor úgy érezte, hogy

⁵⁵ FRIED, i. m., 76.

Magyarország helyzetével hasonló szituációt ábrázolhatott (hogypontosan miben áll ez a hasonlóság, arról sohasem nyilatkozott; feltehetőleg a zsarnokság-trónbitorlás problematikája mellett az udvari ember másféle mentalitás antinómiái is érdekelték), a *Stella* és a *Clavigo* személyes és társasága érzelmi zűrzavarairól és egyben egy nem az átlagízlésnek megfelelő szerelemfelfogásról tanúskodhatott...⁵⁶

Egyfajta átmenetiséget az *Emilia Galottira* irányuló fordítói érdeklődés jelent: itt a menyasszony hűsége, tisztasága a házasság intézményének tiszteletére utal, és az érzelmek individuális értékei mellett fontosnak tűnik a közösségi megítélés is, hiszen a hősnő a bukás látszatát is hasonló súllyal érzi, mint a valóságos bukást, de a dráma problematikáját alapvetően a zsarnokság elleni privát lázadás karakterizálja, és határozott politikai töltete avatja sikerdarabbá akkor is, s helyezi az irodalmi kánonba ma is.

Míg azonban a közösségi-közéleti tartalmak 1795-ig jobb esetben is csak a magánember dilemmái mellett kaptak helyet a fordítások kiválasztási szempontjaiban, a börtönévekben erősen közéletire hangolt, sőt a praktikus hasznosságot értékmérőként elfogadó szemléletet tükröz a *Titus kegyelmességének* börtönbéli sorsa. Egy Barkó generálisnak, a foglyok felügyeletével megbízott katonatisztnek címzett levél szerint Kazinczy szeretné, ha kijutna a börtönből a fordítás, és a Pesten játszó társulat bemutatná József főherceg beiktatása⁵⁷ alkalmával. A szöveg közreadásával Kazinczy mintegy a nyilvánosság elé tárt kegyelmi kérvénnyel is hatni kívánt az uralkodóra: „Ich glaube Ew. Exc. Es würde im Ungarischen Publicum ehrwürdige Sensationen erwecken, wenn dieses in sich selbst so vortreffliche u. auf die jetzige Lage der Sachen so sehr passende Stück bei der Feierlichkeit der Installation Sr. Kaiserlichen Hoheit des Erzherzogs Statthalters angeführt würde.”⁵⁸

A *Stellának* és az *Egmontnak* a fordításokban betöltött helye és szerepe szinte szimbolikusan példázza az érdeklődés átalakulását az egyéniség szabadságának kérdéséről a közösségi szabadság gondolat politikummá töltött kérdésfelvetése felé. Kazinczy *Egmont*-fordítása geneziséteként tekintve nem kapcsolódik a korábbi Goethe-fordításokhoz. Sokkal később vetődik fel a gondolata is, közvetlenül a *Szép Literatura* indulása előtt. Az 1813-as év elején vezeti fel Helmecczynek: „Nagyon szeretném tudni, barátom, ha a’ Göthe Egmont-ját, mellyet tavaly a’ Pesti Német theatrom adott, ha lefordítanám, megnyerné e az engedelmet. Ha reménylenem azt szabad volna, ’s ha a’ Stella régibb dolgozása meg nem érdemli a’ kiadást, úgy hozzá fognék Egmonthoz.”⁵⁹ Két fontos informá-

⁵⁶ FRIED, *i. m.*, 96–97.

⁵⁷ József főherceg, a későbbi köztiszteletben álló és a magyarok által igen kedvelt nádor helytartói (Kazinczy is Statthalternek nevezi) beiktatási ünnepsége 1795. szeptember 19-én volt Pest-Budán. Színielőadást sem németül, sem magyarul nem mutattak be ez alkalommal. Ennek többek között az is oka lehetett, hogy a Martinovics-összeesküvés leplezése után viszonylag rövid idővel az amúgy is keménykezü Ferenc császár udvarhű emberei nem szívesen kockáztattak volna egy olyan eseményre, amely a maga polgári nyilvánosságával a közösségi demonstrációnak a leghalványabban is kiindulópontja lehetett volna.

⁵⁸ Kazinczy levele Barkó generálisnak 1795. aug. 31-i keltezéssel. KazLev. II, 418. A levél keltezése és a beiktatás közti időtáv azt is mutatja, hogy ez a szűk három hét Kazinczy számára elég időnek tűnt arra, hogy a társulathoz eljusson a darab, elfogadják a színészek, engedélyezzék a bemutatást, és előadásra készen „lepróbálja” a társaság a darabot.

⁵⁹ KazLev. X, 252.

ciót tudhatunk meg ebből a mondatból: 1. tehát még csak terv a fordítás, 2. a *Sztella* megjelenése helyett alternatívaként fogna hozzá Kazinczy. Mint ahogy ennek a levélnek az igazi alaphangját a *Sztella* engedélyeztetésének a sikertelensége határozza meg. „Csu-dálkozom, hogy a Stellát egy olly liberális gondolkozású tudós ember mint M[adarassy] Úr eltiltotta, holott játszá is a' Magy.-Színen, melyet az Affiche czedulákból megmu-tathatok. De van egy exemplárom, melyre a' Várad censor reá írta az Imprimaturt. Azolta újra dolgoztam ezen engedelmet nyert MS-t, de megtekintem, ha a' szerént érde-mes e a' nyomtatásra... Szegény isteni Stella! Melly szerencsétlen ez a' M. Nyelv, hogy ezen nem szabad olvasni, a' mit németen szabad.”⁶⁰

A *Sztella* mint az *Egmont* „konkurenciája” a készülő kötetben hátráltatja a fordítást még néhány hónap múlva is,⁶¹ de a nyár folyamán hozzákezd, és vele párhuzamosan próbálkozik a *Sztella* engedélyeztetésével.⁶² Eszerint 1813. június 23-án kezd el az *Egmont* fordítását, és abban a hitben dolgozik rajta júliusban, hogy a *Sztella* helyett kell a sorozatba mennie.⁶³ (Később változik a helyzet, és az év második felében, ill. az 1814-es év elején a „Göthei darabok” minden tervváltozatban benne vannak.) Szokás kiemelni a tervezet változatainak vizsgálatában Kazinczy esztétikai elveit, kánonképző tudatosságát és praktikus szemléletét, az a tény azonban, hogy a tervezetekben kezdetben a *Sztella*, a *Clavigo* és *A' testvérek* egy kötetben mozog, és tőlük határozottan elkülönül az *Egmont*, a tematikus érzékenységet is mutatja. Még az 1814-es év decemberében is olyan kötetet tervez, mely „Hamletet, Sztellát, Clavigót a' Testvéreket” foglalja magában,⁶⁴ de 1815 elejére már egy négy drámából álló Goethe-kötetben gondolkodik, ahol együtt szerepel az *Egmont*, az (akkoriban már) *Esztele*, a *Clavigo* és *A' testvérek*.⁶⁵ A fordítás elkészül-téről napra pontosan beszámol: „Egmont kész. Még e' holnapban veszed. Tegnap éjfél-kor végeztem-el, 's még délig hozzá fogok tisztogatásához, letisztázásához, hogy, ha az Ujhelyi Kereskedők 5, 6 nap múlva is szállonganak-le még a' Pesti Vásárra, vihessék.”⁶⁶ Végül is a 25 ívre becsült terjedelmet a nyomdász nem vállalja fel, ami Kazinczyt a vég-telenségig elkéséríti. Olyannyira, hogy azt fontolgatja, saját költségén, toldalékként je-lenteti meg az ötödik kötethez az *Egmontot*.⁶⁷ Aztán a dráma a nyolcadik kötetben mégis megjelenik, ez a kötet az utolsó is egyben, hiszen a kilencedik kötet, a *Bácsmegyei* első-

⁶⁰ Uo.

⁶¹ KazLev. X, 333.

⁶² „Egmontot ma kezdém el fordítani, 's jól elmentem benne. Nem sokára kész leszén. De e' mellett próbát teszek, ha megnyerhetem e a' Sztellához az Imprimaturt Váradon. Nagyon fognám fájlalni, ha ez a' nekem olly igen kedves darab elmaradna.” Kazinczy Helmeccy Mihálynak, 1813. jún. 23. KazLev. X, 427.

⁶³ KazLev. X, 481.

⁶⁴ Kazinczy Helmeccynek. KazLev. XII, 255.

⁶⁵ Kazinczy Helmeccynek. KazLev. XII, 413, 414.

⁶⁶ Kazinczy Helmeccynek, 1815. márc. 3. KazLev. XII, 426.

⁶⁷ Lásd KazLev. XII, 520; XIII, 113–114, 161. Ez a megoldás Helmeccy is oly igen elkéséríti, hogy szem-rehányásokat tesz Kazinczynak, ami nem túl gyakori részéről: „Abban szörnyet vétettél, hogy szóval ez iránt mint egyéb vele leendhető ügyeid iránt nem végeztél 's hunyázkodó mellőzettel látszál félénkeskedni, hol férjfiass energiát 's állhatatos categoriát kell vala mutatnod. Ez első sikere határozatlanságodnak.” KazLev. XII, 523.

ként látott napvilágot a sorozatból. Tehát az azonos problematikájú Goethe-drámák egyben, a szabadsághőst a központba állító „politikus” dráma, az *Egmont* külön jelenik meg.

Összegzésként: Kazinczy drámafordításairól készülő munkámba azért kezdtem, mert a kétszázötven éve született költő hagyatékának előttünk álló feldolgozásakor össze kell gyűjtenünk és regisztrálnunk a fellelhető fordításokat és azok szövegvariánsait, amelyek a szakirodalom számára is perifériára szorultak, beépülésük az irodalmi kánonba elkülönülve és szórványosan feldolgozva történt meg. A munkában azonban már ezek a konkrétan filológiaiak tűnő feladatok is az értékelés/átértékelés illetve a komparatiztika területére viszik a kutatót, Kazinczy meghatározó, mérték- és értékadó személyisége a korszak szellemi életének sokrétű megismerését kéri számon. Megkerülhetetlenül izgalmasnak tűnik az a vállalkozás, hogy a kutató megkísérelje annak a szellemi aurának a felvázolását, amelyben Kazinczy világnézeti tájékozódási pontként használja az európai irodalommal történő írói szembesülését, ez a „tájékozódóképesség” határozza meg a kiválasztott művekben érvényesülő szelekciós szándékát, és így az esztétikai kérdésfeltevésen túl a korszak többféle szellemi problémájára fogalmaz választ minden egyes fordításával.

*Kazinczy drámafordításainak szerzői példányai*⁶⁸

Shakespeare-fordítások

1. *Hamlet*

Forrás: Shakespeare–Schröder

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 141.
2. MTAK, Magy. Irod. RUI 4° 239, 1–30 (töredék).

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): KAZINTZY Ferencz' *Kül-földi Játészó-színje*.

Első kötet. Hamlet. – Stella. – Missz Szara Szampszon, Kassán, Ellinger János' Kir. Priv. Könyv-nyomtatónál, 1790. (Lapalji dedikáció egy olvashatatlan nevű úrnak, „Regmec, Ápr. 17d. 1793.” dátummal. A kötet végén Kazinczy saját kezű megjegyzése: „A' Munka' Nyomtatattása mindjárt Hamletenn elakadott. – Sztella és Missz Szara Szampszon még ekkoráig sem jöttek ki. – Regmec, a' 4dik hónapnak 3dikán, 1793. Kazinczy”. OSZK, Oct. Hung. 915.)

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

⁶⁸ Ez az összeállítás nem tartalmazza azokat a töredékeket, címlapokat, amelyek esetében a szöveg rövidsége miatt a drámai műnem sajátosságai nem érvényesülnek.

2. *Macbeth*

Forrás: Shakespeare–Bürger

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 183 (töredék).
2. MTAK, Magy. Irod. RUI 2° 2/II, f. 49v–50 (töredék).

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): a szerző életében nem jelent meg.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): kiadatlan.

Klasszicista drámafordítások

3. *A' botcsinálta doktor*

Forrás: Molière

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok): OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 149.

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): a szerző életében nem jelent meg.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): *Külföldi Játékszín*, 7, Buda, 1834.

4. *A' kénytelen házasság*

Forrás: Molière

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 144.
2. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1001. (FM 1/421.)

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): a szerző életében nem jelent meg.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): *Külföldi Játékszín*, 15, Buda, 1839.

5. *Titus kegyelmessége*

Forrás: Metastasio

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 118.
2. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 149.
3. MTAK, Magy. Irod. RUI 2° 1, f. 41–76.
4. MTAK, Magy. Irod. RUI 4° 8, f. 102–130.

Másolat(ok): OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. T. 2.

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): a szerző életében nem jelent meg.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): kiadatlan.

6. *Themistocles*

Forrás: Metastasio

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok): MTAK, Magy. Irod. RUI 4° 8, f. 131–157.

Másolat(ok): OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1384.

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): a szerző életében nem jelent meg.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): kiadatlan.

Goethe-fordítások

7. *Clavigo*

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. OSZK Kézirattár, Oct. Széch. 337.

2. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 146. (FM 1/377.)

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): KAZINCZY Ferencz' *Munkái: Szép Literatura*,
Pesten, Trattner János Tamásnál, Ötödik kötet, 1815.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

8. *Stella*

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok): OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 143. (FM 1/374,
töredék.)

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok):

1. *Sztella. Dráma, öt felvonásban, azoknak a' kik szeretnek*. GÖTTE után. KAZINCZY
Ferenc, tagja a' Sopronyi Magy. Társas. Pozsonyban, Wéber Simon Péternél, 1794.

2. KAZINCZY Ferencz' *Munkái: Szép Literatura*, Pesten, Trattner János Tamásnál,
Ötödik kötet, 1815.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

9. *A' testvérek*

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. MTAK, Magy. Irod. RUI 2° 1, 21–36.

2. MTAK, Magy. Irod. RUI 2° 2/I, 62–71 (töredék).

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): KAZINCZY Ferencz' *Munkái: Szép Literatura*,
Pesten, Trattner János Tamásnál, Ötödik kötet, 1815.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

10. *Egmont*

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok): –

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): KAZINCZY Ferencz' *Munkái: Szép Literatura*,
Pesten, Trattner János Tamásnál, Nyolcadik kötet, 1816.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

*Lessing-fordítások*11. *Emilia Galotti*

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 139 (töredék).
2. MTAK, Magy. Irod. RUI 4° 49, f. 5–53.

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): *Külföldi Játékszín*, 1, Pest, 1830.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

12. *Misz Szára Szampszon*

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 142 (töredék).
2. MTAK, Magy. Irod. RUI 4° 49, f. 54–108.

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): –

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): *Külföldi Játékszín*, 19, Buda, 1842.13. *Barnhelmi Minna*

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok): MTAK, Magy. Irod. RUI 4° 49, f. 109–166.

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): –

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): *Külföldi Játékszín*, 8, Buda, 1834.*Egyéb fordítások*14. *Lanassza*

Forrás: Lemierre–Plümicke

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok):

1. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 124.
2. MTAK, Magy. Irod. RUI 4° 8, f. 158–184.

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): *Lanassza, szomorújáték 4 felvonásban németből*, Pest, 1793. (*Magyar Játékszín*, 4, 1–180.)

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

15. *Erászt*

Forrás: Gessner

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok): –

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): KAZINCZY Ferencz' *Munkáji: Szép Literatura*,
Pesten, Trattner János Tamásnál, Harmadik kötet, 1815.
Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

16. *Evander és Alcimna*

Forrás: Gessner

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok): –

Másolat(ok): –

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): KAZINCZY Ferencz' *Munkáji: Szép Literatura*,
Pesten, Trattner János Tamásnál, Harmadik kötet, 1815.

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): –

Bizonytalan szerzőségű fordítások

17. *Vétkesek*

Forrás: Goethe

Szerzői példánynak tekinthető kézirat(ok): –

Másolat(ok): OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. V. 1.

Szerzői példánynak tekinthető kiadás(ok): –

Első kiadás (ha nem K. életében jelent meg): kiadatlan.